

Brezanóczy Pál: a modernkori Fráter György vagy az állam alapos kiszolgálója

Jelige: Egyháztörténet

Tartalomjegyzék

<i>Bevezetés</i>	2
<i>Brezanóczy Pál életének fontosabb állomásai és a nevéhez fűződő vitás kérdések</i>	3
<i>Érsekké avatásának körülményei „Péter hitével, Pál szívével!”</i>	13
<i>Érseki évei</i>	16
<i>Összegzés</i>	23
<i>Bibliográfia</i>	26

Bevezetés

Brezanóczy Pál neve ismert lehet az egyháztörténettel foglalkozók számára. Nem csupán a hagyományos eseménytörténeti munkákból, hanem az állam és a katolikus egyház rendszerváltás előtti viszonyával foglalkozó művekből is. A dolgozatban magam is az utóbbi kérdéskört ragadtam meg a dolgozatban Brezanóczy Pál egri érsekkel kapcsolatban. Egri érseki pozíciójáig igen mozgalmas életút kötődik nevéhez, s 1945 után fokozatosan jó viszonyt épített ki az állammal, majd az 1951-ben megalakult Állami Egyházügyi Hivatal vezetésével is személyes ismeretségbe került. Élete folyamán kétszer is állami kitüntetésben részesült a katolikus egyház és az állam közti jó viszony kiépítéséért tett erőfeszítése miatt. Műveltsége és karrierizmusa mellett ezek a tényezők segítették életpályájának alakulását.

Aktív résztvevője volt a békepapi mozgalomnak, melynek okán igen sokat járt külföldön, és szerepelt nem csak a katolikus, de időnként a politikai lapok hasábjain is. Manapság talán a legismertebb, a korszakban nem teljesen nyilvános határon túli útjai a II. Vatikáni Zsinathoz köthetők. Ezekkel az utazásokkal kapcsolatban kell megemlékeznem Brezanóczy Pál ügynöki tevékenységéről, hiszen a zsinat évei alatt, Kékes Pál fedőnéven a III/III-as ügyosztálynak dolgozott. Másrészt hatalmát és kapcsolatait igyekezett papjai és az egyházmegye érdekében is felhasználni, így véleményem szerint, mai megítélésében Brezanóczy életének ezt a szegmensét is érinteni kell.

Brezanóczy Pál életével kapcsolatban összefüggő monográfia még nem született, s a vele foglalkozó munkák is inkább a II. Vatikáni Zsinat és az egyházi ügynökkérdéssel hozzák párhuzamba a nevét. Ennek okán a dolgozatomban próbáltam hozzájárulni személyének árnyaltabb megítéléséhez azáltal, hogy pályafutása vizsgálatánál különös hangsúlyt fektettem az eddig még kevésbé tárgyalt érseki évei alatt betöltött közéleti szerepére. Ezt elsősorban hazai és emigráns katolikus és politikai sajtóanyag szisztematikus vizsgálatával értem el. Munkám során természetesen górcső alá vettem a sokszor eltérő véleményeket tartalmazó és a témával foglalkozó szakirodalmakat.

Brezanóczy Pál életének fontosabb állomásai és a nevéhez fűződő vitás kérdések

Brezanóczy Pál későbbi nagy ívű életpályáját Aknaszlatinán (a mai Ukrajna területén található) kezdte¹ 1912. január 25-én. Iskolai évei szülőfalujában indultak és Máramaroszigeten folytatódtak, a gimnáziumot pedig Kassán a premontreieknél járta ki.² Az érettségi után a kassai papi szemináriumban tevékenykedett, majd az innsbrucki egyetem teológiai képzésében hittudori címet szerzett.³ 1935. augusztus 28-án szentelték pappá, tanulmányait azonban nem függesztette fel, és továbbra is az innsbrucki egyetem hallgatója maradt, melynek csak befejezése után tért csak vissza a kassai egyházmegyébe. Kápláni évei után kis kitérőt jelentettek eddigi hitnek szentelt életében katonaévei, ezek elteltével újra visszatért a vallás mezejébe, s a kassai Hittudományi Főiskola tanára lett, emellett még volt energiája a helyi orsolyita rendi gimnázium igazgatására is. 1941-ben Madarász István kassai megyéspüspök mellett titkári szerepet töltött be, majd 1942-ben irodaigazgatóvá léphetett elő.⁴ 1945. február 27-én a püspök s a magyar papok - velük Brezanóczy is - cseh nyomásra a székvárost elhagyni kényszerültek. Madarász és kísérete Hejcére költözött, így ezek után a magyar részi Kassai Egyházmegye székhelye e város lett.⁵

Ezekben az években nagyfokú változások álltak be, mind a katolikus egyház, mind pedig Brezanóczy életében. Madarász és utóda Tost Barnabás halála után, az ekkor még alig negyven éves Brezanóczy Pál káptalani helynökké lépett elő, és 1946-ban átvehette a kassai egyházmegye magyarországi részeinek kormányzását. Sokak szerint így kezdődött meg a későbbi egri érsek életútjának emelkedése. A változások sora ezzel nem zárult be, hiszen Brezanóczy magas rangú kinevezésével párhuzamosan újfajta kihívás jelent meg a helynök életében, ez pedig a szovjet mintára hazánkban is meghonosított nagyfokú, állami szintről érkező egyházellenes magatartással párosuló központi ellenőrzés volt. Visszaemlékezéséből tudjuk, hogy vélhetően 1951-ben őt személyesen is felkeresték az egyházmegye életébe beleszólni kívánók, az Állami Egyházügyi Hivatal⁶ emberei. *„Egyik este inkább éjjel már, zörgetnek. Két úr érkezik, akik a káptalani helynököt keresik, és közlik vele, hogy az*

¹ Ez a későbbiekben egyes források szerint igen fontos adalék lesz a leendő érsek mentalitásához és kivételes diplomáciai érzékéhez.

² Szolgálat. 1972. 3. szám 94.

³ Ezen a napon. Heves Megye jeles személyiségeinek naptára. Eger, 1997. 12.

⁴ Katolikus Szó. 1972. (XVI. évf.) 4. szám 3.

⁵ *Beke Margit*: Madarász István kassai megyéspüspök (1884-1948) In: Magyar Sion. Új folyam. (V/XLVII. évf.) 95- 96.

⁶ A továbbiakban csak ÁEH.

egyházkormányzat működésének biztosítására jönnek. De hiszen erre nincs semmi szükség - véli a káptalani helynök. Azt kérem mi jobban tudjuk- feleli a pesti úr, aki, akkor kissé kopott ruhában, bemutatkozik: Miklós Imre vagyok az Állami Egyházügyi Hivatal beosztottja. Jóval vacsora után voltunk valamivel meg kellett őket kínálnom, és elszállásolnom a házban. Ekkor kezdődik minden egyházmegyei hivatalban az a korszak, ami a legszigorúbb és a teljesen nyílt ellenőrzés jegyében áll; a pesti képviselő mindenre jogot formál: postát bont, intézkedik, papokat citál és dorgál; a nép el is nevezi őket (bajszos) püspököknek.”⁷ Brezanóczy igen hajlékony személyiséggel rendelkezett s ügyes tárgyalókészségét felhasználva szót tudott érteni mind papjaival, mind pedig az állami emberekkel. Azt szinte senki sem vonja kétségbe, legyen az őt és életpályáját bíráló kritikusabb hangvételű történész, vagy éppen Brezanóczyban egy rendszer áldozatát látó visszaemlékező, hogy kormányzati szinten kedvelt személyiség volt s ez óriási hajtóerőt jelentett az érseki székig vezető útján.

1952-től kezdve Egerben tevékenykedett, ahol Czapik Gyula egri érsek munkatársa lett. Czapik 1956 áprilisában elhunyt, Brezanóczyt pedig az egri főszékeskáptalan káptalani helynökké választotta, majd 1959-ben XXIII. János pápa az Egri Főegyházmegye és a kormányzatilag csatolt részek apostoli kormányzójává nevezte ki megyéspüspöki joghatósággal.⁸ Érseki címe előtt pedig 1964-ben a Vatikán és Magyarország között végbement részleges megegyezés keretében püspöki ordot kapott.

Czapik Gyula érsek hivatali ideje alatt már megkezdte az állam és az egyház közti viszony javítását, s erről az útról Brezanóczy sem tért le, ennek ékes bizonyítéka, hogy 1963-ban 50. születésnapja alkalmából állami kitüntetésben részesült.⁹ Az ekkor már apostoli kormányzói rangot elért Brezanóczy, a Magyar Népköztársaság Zászlórendje II. fokozata kitüntetését vehette át a békéért, s a katolikus egyház és az állam közti jó viszony érdekében folytatott áldozatos munkássága elismeréseként.¹⁰ A kitüntetést Dobi István az Elnöki Tanács elnöke adta át, de jelen volt Miklós Imre is ekkor már, mint az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettese, valamint dr. Hamvas Endre Csanád megyei püspök és végül Beresztóczy Miklós címzetes prépost, az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának főtitkára.¹¹ Nem csak kitüntetései tanúskodtak a jó viszony megvalósulásáért tett erőfeszítéseiről, közéleti megnyilvánulásai is ezt bizonyítják már jóval az 1969-es érsekké avatása előtt is. Sokan őt

⁷ Katolikus Szemle. 1972./1. 73.

⁸ Katolikus Szó. 1972. (XVI. évf.) 4. szám 3.

⁹ Czapik érsek ellentétben Brezanóczyval nem részesült állami kitüntetésben, ennek az egyszerű oka az, hogy hivatala alatt az egyházi vezetők még nem voltak besorolva a kitüntetendő személyek közé.

¹⁰ Hasonló indoklással vehette át ugyan ezt a díjat az érsek 60. születésnapján is.

¹¹ Népújság. 1963 (XIII. évf.) 20. szám. 3.

tartották a kormány szócsövének, nem csak a püspöki konferenciákon, de a sajtó hasábjain is gyakorta képviselte az államszocializmus érdekeit.

Az 1963-as választások után a Népújság riportere interjút készített vele. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Magyarországon 1963-ra belpolitikai enyhülés ment végbe, megvalósult a rendszer konszolidációja, s az állampárt vezetése a választások utánra, március 15-ére amnesztiát hirdetett a politikai foglyok számára. Ilyen légkörben készülhetett el az egri apostoli kormányzóval a riport, melynek tartalmából erőteljesen érződnek a pártállam felé tett gesztusok. Önmagában beszédes már a cím is: „*A jó ügy győzelmének biztosítéka*”. A jó ügy ebben az esetben a béke, az állam és egyház közti jó viszony elmélyítése volt. Az egész egyház nagy „*igenjéről*” számolt be a helynök a vele készült cikkben, mely emlegetett „*igen*” bizalmat szavazott a katolikus egyház minden papja felől a választási felhívásra. A katolikus papság a nagy kihívások ellenére is bizalmat szavazott az 1963. február 24-i választások után már jogilag is egybeült országgyűlés távlati programjának. A kormányzat ígéretei között szerepelt az életszínvonal általános emelése s a mezőgazdasági hozamok javulása. A korszak másik kedvelt politikai jellegű témája volt hazánk és a szocialista blokk összehasonlítása az imperialista Nyugattal. A riportban természetesen ez a tárgykör is helyet kapott. A riporternak szinte kézenfekvő kérdés lehetett Brezanóczy imperialista világról alkotott véleménye, hiszen a helynök tapasztalataira építve tudta ezt kifejtetni. Brezanóczy Pál már ezekben az időkben is sokat utazott, ez idő tájt járta be például a Távol-Keletet, de részese lehetett a moszkvai Béke Világ-kongresszusnak is, és végül, de egyáltalán nem utolsó sorban XXIII. János pápának meghívására részt vehetett szakértőként a II. Vatikáni Zsinaton.¹² A káptalani helynök főleg, mint egyházi embert érintő témák összehasonlításáról informálta az olvasóközönséget, ilyen volt a hazai közegészségügy és a népművelés magasabb színvonalú működése a nyugati világhoz képest. A nagyszámú könyvkiadást s a dolgozók iskoláját említette Brezanóczy bizonyítékként utóbbi fejlődő színvonalára. Előbbire pedig a megbiztosítás általánossá válását és a szintén fejlődő tendenciát mutató nyugdíjas kórházi ápolást hozta a helynök példaként. Legutoljára a tömegsport dinamikus terjedésére és az élsport érdemeire hívta fel az olvasók figyelmét. Láthatjuk a felsorolt vívmányok tükrében, hogy a dicsérő szavak mind az állami vezetés politikáját méltatják, propagálva ezzel a szocialista állam, s a nyugati országok közti versenyben megszerzett hazai előnyt. A cikk természetesen a Kádár-korszak sajtójára oly jellemző túlzásoktól sem volt mentes. A riport végén értesülhetett a publikum Brezanóczy véleményéről az állam és a katolikus egyház

¹² Ez az Népújságban megjelent verzió, Brezanóczy zsinati, sokkal bonyolalmasabb részvételéről majd a következőkben szólnok.

viszonyával kapcsolatban. Idomulva a beszélgetés eddigi hangulatához, Brezanóczy Pál derűsen értékelte a valóságban amúgy igen kényes viszonyt. A II. Vatikáni Zsinat és a kompromisszumokra képes magyar állam együtteséből kifolyólag készség mutatkozott a témát érintő kérdések tárgyalásos módszerrel való megvitatására, nyilatkozta Brezanóczy.¹³

Brezanóczy Pál állammal való szoros kapcsolata talán már jól kiviláglott az említett állami kitüntetésből és a sajtónyilatkozatból. Még markánsabban megfigyelhető meg ez az összefüggés a II. Vatikáni zsinat viszonylatában.¹⁴ 1962. október 9-én XXIII. Jánosa pápa három magyar főpapot kihallgatásra fogadott, név szerint: Hamvas Endre csanádi, Kovács Sándor szombathelyi püspököket és Brezanóczy Pál egri apostoli adminisztrátor. Látogatásuk, azóta már nyilván valóvá vált, állami megbízatás volt. Ez a megbízatás pedig így szólt: 1. *El kell érni, hogy a II. Vatikáni Zsinat nem ítéli el a kommunizmust*, 2. *El kell intézni, hogy Mindszenty ügye alakuljon úgy, hogy áttelepüljön Rómába*.¹⁵ A zsinati történések tisztábban látása végett itt kell kitérnünk Brezanóczy Pál III/III-as ügynöki tevékenységére.¹⁶ Ma már a tárgykörben jártas kutatók számára ismert tény, hogy Brezanóczy Pál békepapi tevékenysége mellett Kékes Pál fedőnéven ügynöki pozíciót is betöltött.¹⁷ A zsinati években Brezanóczy több ízben járt Rómában, s szolgálatot tett az ügyosztálynak, amelynek jelentéskötelezettséggel tartozott. A magyar államvédelmi hatóság és a szovjet titkosszolgálat egyébként együttműködve ellenőrizte a magas rangú magyar egyházi személyek római működését.

Brezanóczy Pál ügynöki beszervezéséről és munkájáról s általában véve a zsinaton megjelent papok cselekedeteiről történész körökben megoszlanak a vélemények. Átfogó kutatást Kiszely Gábor végzett a témában. Tomka Ferenc amellett, hogy méltatja Kiszely kutatómunkáját, véleménye sokhelyütt eltér. Abban talán mindkettőjük nézete egyezik, hogy az Egri Főegyházmegye iránt már Czapik Gyula érsek életében élénken érdeklődtek az állami szervek. Az ügynökség Brezanóczy káptalani helynöksége idején a katolikus sajtót befolyása alá hajtva elérte, hogy az orgánumok aktívan lépjenek fel a papi reakcióval és a Vatikán politikai irányvonalával szemben. Mint már arra korábban felhívtam a figyelmet, Brezanóczy Pál, Kékes Pál fedőnéven lett beszervezve a III/III-as ügynökség kereteibe, 1958-ban „*hazafias alapon*”. Nagyműveltségű, karrierista s az egyház helyzetét jól ismerő emberként számolt be róla az ügynökség. Kiszely hozzáteszi, hogy Kékes Pál határon túli (a Szovjetunió

¹³ Népújság 1963. (XIV. évf.) 52. szám 3.

¹⁴ Ennek a dolgozatnak nem feladata az egész II. Vatikáni Zsinat bővebb elemzése, érintőleges vizsgálatot végeztem, szinte kizárólag Brezanóczy Pál vatikáni szereplését vettem górcső alá.

¹⁵ *Adriányi Gábor: A Vatikán keleti politikája 1939-1978. A Mindszenty-ügy.* Bp. 2004. 36.

¹⁶ Ezek az ügynökök a belső reakció elhárításával foglalkoztak.

¹⁷ *Tomka Ferenc: Halálra szántak. Mégis élünk! Egyházüldözés 1945-1990 és az ügynökkérdés.* Bp. 2005. 380.

által megszállt Kárpátalján) rokonsága is motiválhatta karrierizmusán kívül az állammal való kivételes viszony kialakításában.¹⁸ Az elkövetkezendőkben láthatjuk majd, hogy a zsinat elején igen aktív ügynöki munka köthető nevéhez. Az egyházi személyek beszervezéséről és magáról az ügynöki munkáról Tomka Ferenc másképpen vélekedik, mint Adriányi Gábor vagy Kiszely Gábor. Tomka elveti azt az elméletet, miszerint minden egyházi személy áruló, aki valamilyen fedőnév alatt jelentett. A jelentéseket olvasva ugyanis (Tomka szerint) nagy figyelmet kell szentelni a szöveg külalakjára, érti ő ezalatt, hogy az adott dokumentum a jelentéstevő saját kezű aláírásával van-e ellátva, vagy éppen gépelve van a kérdéses ügynök fedőneve. Másodjára pedig meg kell vizsgálni a szöveg tartalmát, olyan szempont alapján, hogy tartalmaz-e egyáltalán egyház-áruló adatokat. Tomka sem tagadja azt a tényt, még ha ő könyvében az ügynök szót idézőjelbe is teszi a zsinaton részvett egyes személyekkel kapcsolatban, hogy néhány egyházi személy annyira belekerült tartótisztje erőterébe, hogy valóban annak elvárása szerint beszélgetett vele. Sok akkori kisap (köztük Tomka is) tudta ezekről az egyénekről, hogy beszámolóval tartoznak tartótisztjüknek, s ők ennek fényében jelenlétükben nagyon megfontoltan viselkedtek. Másrészt megjegyzi, hogy e káros tevékenységük mellett is sokak meggyőződéssel, őszintén dolgoztak az egyházért s úgynevezett hintapolitikát folytattak, hozzátartozik azonban az igazsághoz, hogy ez nem mindig járt sikerrel.¹⁹ Talán az utóbbi vélemény elmondható Brezanóczy Pál tevékenységéről is, hiszen a sok negatív lecsapódású tény mellett, találunk esetében is az egyházhoz való lojalitás s az említett hintapolitika mellett szóló adatokat.

Először azonban vizsgáljuk meg Brezanóczy Pál zsinati tevékenységét. Először Aogostino Casaroli címzetes érsek és a Rendkívüli ügyek Szent Kongregációjának helyettesének 1963. május 7-i Budapestre való érkezése előtt történetekkel kell foglalkoznunk. Casaroli érkezése előtt egy hónappal ugyanis még ő fogadja Bécsben Hamvas Endrét és Brezanóczy Pált kíséretével együtt, ahol két és fél óras tárgyalásba kezdtek. Ekkor Casarilo tolmácsolta a Vatikán legjobb akaratát a két ország viszonyával kapcsolatban s reményüket, hogy ez a magyar kormány részéről is kölcsönös. A bécsi találkozás a mi esetünkben azért lehet fontos, mert Hamvas a megbeszéléstől eltérően átnyújtott Casarilonak egy tíz pontból álló feljegyzést, amely a tárgyalásokkal kapcsolatos álláspontján kívül egyházi sérelmeket is felsorolt. Hamvas ezt a legnagyobb diszkréció mellett tette meg, s Brezanóczyt külön megkérte, hogy erről itthon ne adjon információkat. Az állambiztonság mégis tudomást

¹⁸ Kiszely Gábor: Állambiztonság 1956-1990. Bp. 2001. 105-114. Az eseménytörténeti áttekintéskor főleg az ő munkájára támaszkodtam.

¹⁹ Tomka: Halálra szántak. i.m. 327-330.

szerzett róla. Kiszely szerint ezt három embertől tudhatták: Brezanóczy Pál leendő püspöktől, Timkó Imrétől a Hittudományi Akadémia professzorától s végül Mihelics Vidtől a Vigília című katolikus folyóirat főszerkesztőjétől. Az említett találkozó előtt 1962. október 11-e és december 8-a között már lezajlott a Vatikáni Zsinat első ülészakán a delegáció főbb egyházi képviselői közt találjuk Hamvas Endre és Kovács Sándor püspököket és Brezanóczy Pál egri apostoli adminisztrátort. Az első ülészakáról azonban elmondható, hogy a várttal szemben kevés sikert hozott a magyar állambiztonságnak, így az ügynökség inkább a második ülészakára koncentrált.

A második ülészak 1963. szeptember 29 és december 4-e között tanácskozott. A delegáció ekkorra már tizenhárom tagra bővült, köztük sok volt a kísérő, szám szerint hat, s ebből ötöt ügynökként tartottak számon. Egyházi részről pedig, Hamvas Endre szegedi, Papp Kálmán győri, Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspökök, Szabó Imre esztergomi, Kovács Vince váci apostoli kormányzó, valamint Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó, végezetül Timkó Imre, a Budapesti Hittudományi Akadémia görög katolikus professzora vettek részt. Alapvetően a megnövelt létszám sem aratott nagy sikert a magyar állambiztonságnak, az olasz elhárításnak már az elején feltűnt a szokatlanul népes küldöttség, s megelőzve a bajt két külön szálláshely segítségével elválasztotta őket, így a püspökökkel való érintkezés nagyban megnehezült a kiküldött állami emberek számára. Rákoncentrálva Brezanóczy magatartására elmondható, hogy a jelentésekben, mint Hamvas mellett az egyik legaktívabb emberként írtak róla, bár Hamvas próbálja őt az érdemi tárgyalásokból kivonni. A kint tartózkodó ügynökök többször is megemléstettek a delegáció papi személyei között lezajlott konfliktusokat, melyek az érdemi munka rovására mentek.²⁰ A felsorolt tényekből kifolyólag sok használható információ nem szivárgott ki. Kettőt azonban még is meg kell említenem, az első Hamvas Endrétől jutott az Állami Egyházügyi Hivatal fülébe, ez pedig a püspöki kinevezések iránti előterjesztés volt. A második érdeminek nevezhető adathalmaz a Vatikán főbb célkitűzéseiről szólt Magyarországgal kapcsolatban. Magától Brezanóczy Páltól 1963. december 6-án érkeztek igen precíz információk a Vatikán tárgyalásaiban felbukkanó célokról és szándékokról.²¹

A harmadik ülészak 1964. szeptember 14-én ült össze és egészen november 21-éig folytak a megbeszélések. Ekkor azonban fordulat következett be, s ez tükröződik a

²⁰ Brezanóczy Pál főként Hamvasra panaszkodott, hogy nem vonja be az érdemi munkába. Timkó viszont Brezanóczyra panaszkodott, hogy az apostoli kormányzó őt idegen püspökök előtt hazudósnak és hittel kapcsolatos feladatait el nem látónak titulálta.

²¹ Bővebben: Kiszely. Állambiztonság. i.m. 123-124.

jelentésekből is, hiszen már az eddig aktív Brezanóczy Pál munkájával sem volt megelégedve az ügynökség.

Kékes Pál feladatai ekkor a következők lettek volna:

1. A delegáció vezetőjét, Hamvas érseket olyan irányba befolyásolja, hogy a zsinati üléseken és a Vatikáni tárgyalásai során, valamint a delegáció maradéktalanul betartsa az Egyházügyi Hivatal részéről meghatározott politikai elveket,

2. Szerezzen folyamatos információkat és dokumentumokat a zsinat és a zsinati bizottságok tevékenységéről és határozatairól.”

A kapott instrukciókat a róla készült jelentések alapján egyáltalán nem tudta végigvinni, nem szánt rájuk elég energiát, annak ellenére sem, hogy a delegációban magasabb, titkári rangra emelkedett. Több ízben számoltak be a jelentések ellenőrizhetetlen utazásairól is.²²

Közben Aogostino Casaroli és az Állami Egyházügyi Hivatal képviselőinek több hónapos tanácskozásainak eredményeként 1964. szeptember 15-én, Budapesten létrejött a részleges megállapodás Magyarország és a Vatikán között. Öt püspök kinevezéséről s a püspöki kinevezések módjáról volt szó az egyezségben. A Szentszék elismerte az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulási jogát, de fenntartotta a mindenkori pápa püspöki kinevezésekre való jogát. A magyar kormány pedig elismerte a Szentszék jogalanyiságát és joghatóságát.²³ A mi szempontunkból ez a mozzanat azért fontos, mert maga Brezanóczy Pál is rajta volt a frissen kinevezett püspökök listáján.²⁴

Az eseménytörténeti megközelítés után az ügynöki tevékenység értékelésére szeretnék koncentrálni. Ügynöki múltja véleményem szerint sem tagadható, hiszen a Canale dokumentumok, papi és ügynöki jelentések s visszaemlékezések is egyaránt bizonyítják ezt a tényt. Az eddigi kutatásokból azt is tudni lehet, hogy úgymond hazafias alapon szervezték be. Az ilyen ügynökök, a szocialista erkölcsnek megfelelő tulajdonságokkal bírtak s a rendszer számára megbízható egyéneknek bizonyultak. Kiszely Gábor és Adriányi Gábor is kiemeli könyvében ezt az adatot. Az ilyen emberek is rendelkeztek bizonyos személyükből fakadó hibákkal és vétkekkel, melyeket az állambiztonság ügyesen fel is használt a beszervezések során. Brezanóczy Pál esetében karrierista személyisége lehetett az egyik ilyen tényező, s való igaz karrierjének építésében sokat köszönhetett az államhoz fűződő jó viszonyának. Másik oldalról vizsgálva Brezanóczy ügynöki tevékenységét, megbízhatóságáról a II. Vatikáni Zsinat történéseinek vizsgálata kapcsán feltűnhet, hogy munkája csak eleinte volt az

²² Kiszely. Állambiztonság. i.m. 133-134.

²³ Köbel Szilvia: Oszd meg és uralkodj. A pártállam és az egyházak. Bp. 2005. 42-43.

²⁴ Adriányi Gábor véleménye szerint a Szentszék engedékenysége túlment minden határon, hiszen a püspökké szentelt öt főpásztorból hárman évek óta ügynökként teljesítettek szolgálatot. (köztük Brezanóczy is)

ügyszórtály számára megfelelő. Ráadásul állandó konfliktusban volt két paptársával is, így ez a tényező sem vált a jó ügynöki munka javára. A harmadik ülészakon viszont magasabb titkári rangra emelkedhetett, ennek ellenére sem szánt elegendő energiát kitűzött s már említett feladatainak, ráadásul bizonytalan utazásairól sem adott megfelelő információt az állambiztonság embereinek. Talán esetében be lehet tudni ezt tudatos viselkedésnek is, hiszen sok forrás szól nagy műveltsége mellett kiváló diplomáciai érzékéről és hajlékonyságáról is. Emlékezzünk csak Tomka Ferenc elméletére, miszerint az ilyen személyek megítéléséhez meg kell vizsgálnunk a rendszer számára nyújtott hasznosságukat. Brezanóczy Pál a zsinat elején tanúsított aktív tevékenysége ellenére is mindössze egy értékesebb jelentéssel szolgált, melynek fő témája a Vatikán Magyarországgal kapcsolatos főbb célkitűzései voltak. A harmadik ülészakra azonban nem tudta, vagy nem akarta teljesíteni az állambiztonság által támasztott feladatokat.

Az előző bekezdésekben talán Brezanóczy Pál utókor számára negatív képét is erősítettem. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy érseki tevékenysége előtt is megmutatkozott kiváló diplomáciai készsége, s az állammal való jó viszonyát és időközben megszerzett magas pozícióját sokszor használta fel egyházi személyek védelmében az állami túlkapásokkal szemben. Sokan benne látták a modernkori Fráter Györgyöt, aki úgy tett, mintha mindenben kiszolgálná az ellenfelet, de igazában más urat szolgált. Ez a magatartás távol állt az anyaországi magyartól a kisebbségi sors más jellemet farag, mint a csonkahaza pedagógiája.²⁵ Sok visszaemlékezés és adat az 50-es és 60-as évekből a leendő érsek efféle magatartására szolgál bizonyítékul.

A Brezanóczyt cikkeiben méltató, itthon 1944-ben betiltott, majd 1950-ben Rómában újjáéledt Katolikus Szemle 1972-es számában megjelent írás mégis azt veti fel kritikaként személyével kapcsolatban, hogy sokszor nem állt ki papjaiért az állami túlkapásokkal szemben. Én magam több olyan adatra bukkantam, melyek mást mutatnak. Az egyik ilyen eset a papi szeminaristák és az Állami Egyházügyi Hivatal ellentétéből fakadt. A papi szeminaristák az 1950-es évek második felében és az 1960-as évek első felében nagy ellenállási pontot képeztek az állami egyházpolitikával szemben. 1959 január közepén hirdette meg Beresztóczy Miklós a békepapság nagy jubileumi ünnepségét, s az eseményre a teológusok és a tanári kar is meghívást kapott. A nagyszabású ünnepségre a szeminaristák és a tanári kar megosztottságából fakadóan, nem minden meghívott óhajtott elmenni. Ez nem csoda, hiszen az 1958-ban megújult papi békemozgalom még nagyobb intenzitással szolgált

²⁵ Katolikus Szemle. 1972./1. 73.

az államhatalmat. Az ÁEH elnökének leiratai megsokszorozódtak, amelyekben előírták, hogy vasárnaponként mit kell hirdetni, prédikálni a lelkészeknek.²⁶ Ezek a tények pedig érthető módon nem nyertek egyöntetű támogatottságot a klérus és a teológushallgatók körében sem. Hamvas Endre csanádi püspök, engedve a kormányzati nyomásnak felszólította az említett hallgatókat, hogy jelenjenek meg a gyűlésen. Az ő példáját követte Klempa Sándor veszprémi vikárius és Brezanóczy Pál egri káptalani helynök és Rogács Ferenc pécsi koadjutor is. A kispapok ellenállása óriási riadalmat váltott ki a lojális egyházfők és az ÁEH munkatársainak körében is.²⁷ A szeminárium vezetősége lépésekre szánta el magát: a tizennégy hangadó diák eltávolításának zökkenőmentes levezénylése végett a többi hallgatót vakációra küldték, a következő félév megkezdéséről pedig azok ordináriusai értesítették őket. Tíz kispaptársuk elbocsátásáról így csak március elsején értesülhettek a papnövendékek, ehhez azonban hozzájárult Szörényi Andor Új emberben megjelent lejárató cikke a tizennégy hangadó hallgatóval szemben. Március 18-án került a püspökök elé a renitens diákok ügye, majd elbocsátásuk megtárgyalta után, a hallgatóktól engedelmességi nyilatkozat aláírását követelték, melyet sokan megtagadtak. Ekkor ötvenkilenc kispap és három tanár került kizárásra a szeminárium köreiből. Az ÁEH kívánságára ezzel egy időben bevezették a tananyagba korszerűsítés gyanánt a marxizmus-leninizmus filozófiáját.²⁸

Az előzőekben igencsak rövid summázatot láthattuk a papi szeminárium és az állam konfliktusának. Brezanóczy Pál, mint a hatalomhoz lojális egyházi vezető és békepap fejet hajtott a felsőbb utasításra, s erőltette a kispapok számára a békegyűléseken való részvételt. Viszont ez csak az érem egyik oldala. Való igaz, hogy Brezanóczy igen jó viszonyt ápolt az ÁEH munkatársaival, sőt még a korábban általa kopottas öltözetű állami megbízottként aposztrofált addigra már magas rangú tisztviselővé lett Miklós Imrével is. De Brezanóczy Pál tagja volt azon hatalomhoz lojális papok körének, akik befolyásukat papjaik védelmében is képesek voltak alkalmazni. Tomka Ferenc, már említett egyháztörténésszel esett meg még kispap korában, hogy összetűzésbe került az állami szervekkel. 1960/1961-es tanévre a Váci Egyházmegye az Egri Érseki Hittudományi Főiskolára és Szemináriumba küldte. Az előző években történtek miatt az állam leépítette a Központi Szemináriumot, és a vidéki szemináriumokból is át kívánták tenni a növendékeket a Pesti papnevelőbe, hogy fokozottabb kontroll alatt legyenek, s el lehessen kerülni az előző évek súlyos közjátékait. Az egri

²⁶ *Köpeczi Bócz Edit*: Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége. Haszonélvezők és kárvallottak. Bp. 2004. 81.

²⁷ *Bertalan Péter*: Ellenálló szeminaristák. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945-1989. Szerk. Bánkúti Gábor és Gyarmati György. Bp. 2010. 116-117.

²⁸ *dr. Szántó Konrád*: A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945.1991. Miskolc 1992. 48-49

szemináriumból a hallgatók nagyfokú ellenállása miatt, végül két besúgóként számon tartott diákot szükségmegoldásként küldtek fel Budapestre. Itt jelenlétük hamarosan botrányba fulladt, miután nevelőjük homoszexuális viszonyban érte őket tetten. A szóban forgó nevelő természetesen azonnali elbocsátásukat követelte. Az Állami Egyházügyi Hivatal egyfajta revansként öt hallgató - az egyik Tomka volt - elküldését követelte az Egri Egyházmegye vezetőjétől, a vád pedig lázítás volt a fennálló rendszer ellen. Brezanóczy Pál apostoli kormányzó azonban, kapcsolatait és befolyását kihasználva Pestre utazott, s megmentette kispapjait. Védelmükben az elküldött két besúgó kispap vádaskodását és bosszúját hozta fel, látható sikerrel, hiszen az említett hallgatók a szeminárium keretein belül folytathatták tanulmányaikat.²⁹ Ez a visszaemlékezés is jól példázza Brezanóczy személyének kettősségét s felkiáltójelként szolgálhat azok számára, akik egyoldalúan ítélik meg e korban élt egyházi személlyel kapcsolatban. A szeminaristák története erősítheti a Katolikus Szemle Brezanóczyval kapcsolatos nekrológiájában felemlgetett fráteri diplomáciai érzéket és a hajlamot mindkét úr kiszolgálására, mely az adott körülmények között véleményem szerint talán a legésszerűbb megoldás lehetett Brezanóczytól.³⁰

²⁹ Tomka. Halálra szántak. i.m. 340.341, 380.

³⁰ Azt sem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy az említett cikk Brezanóczy Pál negatív tulajdonságait igyekezett elrejtteni. Ezzel szemben többször az csapódik le a szerző mondandójából, hogy az elhunyt érsek a rendszer áldozata volt. Hozzá kell tennem, hogy Brezanóczy állammal kialakult jó kapcsolatát az írás több helyen is megerősítette.

Érsekké avatásának körülményei

„Péter hitével, Pál szívével!”³¹

Az új kinevezésekkel kapcsolatosan már 1968-ban megindultak a tárgyalások a Vatikánnal, magyar részről Prantner József államtitkár, az ÁEH vezetője és helyettese Miklós Imre képviselte a párt által előírányzott egyházpolitikai érdekeket. Az 1964-es részleges megállapodás óta ez a fajta magatartás mindkét részről tendenciának tekinthető. Casaroli javasolta, hogy a Vatikán és a Magyar Népköztársaság közötti problémás kérdések félhivatalos úton évente kerüljenek megvitatásra.³² Ezúttal Rómában a személyi változások előírányzása végett ült össze a két tárgyaló fél, a már említett ÁEH munkatársak és a vatikáni államtitkárság illetékes vezetői. Két, nyugdíjazását régóta kérő ordinárius felmentését, s új püspökök és érsekek kinevezése volt az aktuális találkozó fő témája. Konkrétabban: Hamvas Endre kalocsai érsek, Kovács Vince váci apostoli kormányzó valamint Schwarz-Eggenhofer Artur esztergomi apostoli kormányzó nyugalmaztatása és Legányi Norbert pannonhalmi főpap lemondása mellett Ijjas József csanádi apostoli kormányzó kalocsai érsekké, Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó egri érsekké, Cserhádi József pécsi apostoli kormányzó pécsi püspökké, Bánk József győri apostoli kormányzó váci püspökké való kinevezése volt a megbeszélés tárgya.³³ Brezanóczy Pál kinevezésével kapcsolatban említést kell tenni arról, hogy Endrey Mihály tanult, egyházkormányzatban jártas egri segédpüspököt az ÁEH nem engedte érseki rangra emelkedni. Igaz, hogy nem volt tagja a békemozgalomnak, de az állam ellen sem lépett fel, ennek ellenére nem az ő neve mellett döntöttek.³⁴ IV. Pál pápa 1969. január 10-én fogadta el a szóban forgó nyugalmazásokat és kinevezéseket.

A magyar sajtó igen pozitívan nyilatkozott az újonnan megtörtént kinevezésekről, ám a római Katolikus Szemle feltáró jellegű írása hosszasan elemzi a tárgyalás háttér információit és - ellentétben a hazai lapokkal - kritikai hangnemet üt meg az itthoni egyházpolitikával kapcsolatban. A cikk írója, Fábián Károly cáfolja az egyház és az állam közti jó viszonyt, hivatkozva a külföldi közvélemény bíráló szavaira, melyek az emlegetett magyar egyházi és politikai sajtóban annyira derűsen jellemzett kapcsolatot illették. A kormányzat hibájából

³¹ Brezanóczy Pál, még püspökké avatása idején választotta ezt jelmondatául, melyet érsekké avatásakor is megerősített, köszöntésére adott válaszként.

³² Szabó Csaba. Magyarország és a Vatikán. In: Hatvanas évek Magyarországon. Szerk. Rainer M. János. Bp. 2004. 93.

³³ A felsoroltak mellett egyéb személyi változások megvitatására is sor került, de a mi szempontunkból azok a kérdések nem relevánsak.

³⁴ Szabó Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Bp. 2006. 35.

Magyarország szinte már missziós övezetté vált, hiszen mindössze Kalocsának, Szombathelynek és Hajdúdorognak volt jogszerinti megyésfőpásztora, miután Mindszenty lassan húsz éve akadályoztatva van munkájában, tudhatta meg a publikum a római lapból. A kinevezések jogtalanságai és elmaradásai mellett képet kaptak az olvasók a több sebből vérző katolikus egyház problémáiról, így például az egyházmegyéek autonómiájába illetéktelenül beleszólni kívánó állami tisztviselőkről, felosztatott szerzetesrendekről, s a hiányzó katolikus sajtószabadságról. Miklós Imre ezzel szemben a vallásos világnézettel tanúsított türelmet hirdette az Esti Hírlap 1968. december 4-i számában, propagálva az állam kompromisszumkészséget, s megemlítette az egyházaknak nyújtott állami segélyeket.³⁵ Balló István az ÁEH elnökhelyettese viszont a Világosságban a vallásos világnézet elleni harc támogatóinak hozott megnyugvást, hiszen közölte, hogy az új kinevezések nem jelentik a vallásos világnézet elleni harc lanygulását, csak türelmet, ám fegyvernagyvást semmiképpen. A magyar állam a vallásos világnézettel, mint hamis tudattal a leghatározottabban szemben áll.³⁶ Az előzőekből is kiderülhetett, hogy nyilvánvaló taktikai lépésről lehetett szó a magyar kormány és a Vatikán részéről is. Mindkét fél kompromisszumos megoldásra törekedett: a Szentszéknek érdekében volt az üres egyházi székek betöltése, míg a magyar állam szerette volna a saját maga által akkreditált embereket pozícióba hozni. Brezanóczy Pál személye talán az egyik legjobb példa erre. Az állam részéről egy már bizonyított, megbízható emberről lehetett szó, míg a Vatikán oldaláról vizsgálva a dolgot, a Casaroli által közvetített, 1964-es püspöki székekre szánt emberek névsorában is ott szerepelt Brezanóczy neve. A Vatikán amúgy is többnyire eleve olyan papokat jelölt, akiről lehetett tudni, hogy a magyar kormány is elfogadja. Ritkán, de előfordult szakítópróba a két fél között, ilyenkor kivétel nélkül a magyar kormány álláspontja érvényesült.³⁷

Vivant Patres címmel cikkezett a nagy egyházi eseményről a Katolikus Szó a hazai olvasóközönségnek. Az írásból jól tükröződik, hogy miért is a felsorolt személyek előléptetését támogatta az állam. Brezanóczy esetében a következőket sorolták fel, mint egyházi ember számára fontos érdemeket: Hamvas érsek megbízására irányította a békeszervek munkáját, az ő személyéhez köthetőek egyházmegyéjében végbement pozitív változások, pontosabban a papság és főként a fiatal leviták békemunkájában.³⁸ Alapvetően visszatérő motívuma a szövegnek a frissen felszentelt érsekek és püspökök esetében az aktív

³⁵ Katolikus Szemle. 1969./1. 67-68.

³⁶ Szántó. A kommunizmusnak sem sikerült. i.m. 70.

³⁷ Szabó Csaba: Magyarország és a Vatikán. In: Hatvanas évek Magyarországon. Szerk.: Rainer M. János. Bp. 2004. 89.

³⁸ Katolikus Szó. 1969. (XIII. évf.) 2. szám 1.

békepapi munka méltatása az egyéb katolikus egyház szempontjából fontosabb tények mellett. A korszakra oly jellemző, s az állam egyházra gyakorolt nagy befolyását bizonyító tényező volt a beiktatást megelőző és kötelező jellegű állami eskütétel.³⁹ 1969. január 23-án került sor a ceremóniára Losoczi Pál előtt, a Magyar Népköztársaságra és annak alkotmányára. Az érsekek és püspökök közös felszentelésére csak ezek után, 1969. február 12-én következhetett be a budapesti Szent István Bazilikában. Brezanóczy Pál egri beiktatása pedig egy nappal korábban, február 11-ére esett, joghatóságainak jelképét pedig május 11-én magától VI. Pál pápától Rómában vehette át. Az egri eseménynek a helyi Népújság, de még az országosan ismert és elterjedt Új Ember is különleges figyelmet szentelt.⁴⁰ Az Új Ember figyelemfelhívó fekete keretbe foglalt szöveggel adott értesítést az ünnepi székfoglalóról. Mindkét cikkről egyaránt elmondható, hogy az eseményen tiszteletüket tett állami személyek névsora sokkal nagyobb hangsúlyt kapott, mint az egyháziaké. Az MSZMP Heves Megyei Bizottság és Megyei Tanács lapjának 1969. február 12-ei számában, de az Új Ember 1969. február 16-i kiadványában is külön figyelmet szenteltek Prantner Józsefnek, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének, aki a kormány nevében jelent meg az érsek ebédjén. A Népújság híradásában beszámol a megyei és városi politikai személyiségekről, akik szép számmal tiszteletüket tették, így például: Szalay Tamás a megyei tanács vb-elnökhelyettese, Póti Jenő a Hazafias Népfront Heves megyei Bizottságának titkára és dr. Lendvai Vilmos az Egri Városi Tanács vb elnöke.⁴¹ Brezanóczy Pál székfoglaló beszédének végén köszönetet mondott azért az erőért, melynek segítségével hasznos munkálója lehetett az állam és egyház közti egyre jobb kapcsolatnak. Az érsek ezen felül kifejezésre juttatta azon reményét, hogy a kormányzat továbbra is figyelembe veszi a katolikus hívek és az egyház jogos igényeit. Prantner József államtitkár köszöntő beszédében hasonló vélemények jelentek meg az együttműködéssel kapcsolatban.⁴² Az Új Ember közvetítéséből, s a rengeteg állami és lokális szintről érkező, olykor magas rangú politikai minőségű személyiség részvételéből is jól látszik az érsekség és Brezanóczy Pál különleges szerepe és kapcsolata az állammal.

³⁹ A Magyar Népköztársaság 1957 évi 22 sz. trv. alapján az egyházi kinevezésekhez az Elnöki Tanács elnökének előzetes hozzájárulása szükségeltetett, s később a kinevezésre kerülő egyházi személyeknek az elnök színe előtt állami esküt kellett tenniük.

⁴⁰ Népújság. 1969. (XX. évf.) 35. szám 3.

Új Ember. 1969. (XXV. évf.) 8. szám 3.

⁴¹ Népújság. i.m. 3.

⁴² Új Ember. i.m. 3.

Érseki évei

Brezanóczy Pál összesen több mint három évig töltötte be az egri érseki pozíciót, melynek csak viszonylag korai, 60 éves korában bekövetkezett halála vetett véget. Az egyházi kerület Brezanóczy érseki regnálásának éveiben egyértelmű fejlődésen ment keresztül, de ez a folyamat már jóval korábban megindult, egri kormányzásának egész 15 éve ezt a tendenciát mutatja, hiszen 27 új templom és 40 új plébánia épült ez idő alatt. A hitoktatás viszont stagnált, sőt egyértelmű recesszió ment keresztül, de ez az egész országra jellemző sajátosság volt ezekben az időkben.⁴³ Brezanóczy Pál karrierje tehát egyre magasabbra ívelt, érseki kinevezésén túl a békemozgalmában is egyre magasabb pozícióba kerülhetett, ráadásul az állam is honorálta kompromisszumkészségét, s élete végén ismét állami kitüntetésben részesülhetett. Ez a fajta gyarapodás az egyházmegyén belül azonban köztudottan nem mehetett volna végbe a kormányzat élénk segítségével. Érsekké avatásakor megemlékezésre került a Katolikus Szó ezzel foglalkozó cikkében, hogy új, magas méltósága semmilyen változást nem eredményez addigi békemozgalmi munkájában. Való igaz, az egri érsek nem is okozott csalódást a Katolikus Szó szerkesztőségének, s természetesen a kormányzatnak sem. Dolgozatomban e fejezete Brezanóczy Pál érsek békemozgalmi és más egyéb, sokszor az állam és egyház közti jó viszony munkálásért folytatott megnyilvánulásait kíván foglalkozni. A korabeli katolikus sajtó vizsgálata után rengeteg adat áll rendelkezésemre, így én csak a lényegibb, a korszak egyházpolitikai és békepapi viszonyainak megismerése szempontjából relevánsabb információkat elemeztem.

A magyarországi békemozgalmában való aktív részvétel továbbra is Brezanóczy Pál tevékenységének fontos vonása maradt, ez megmutatkozott a mozgalom hazai és külföldi színterén egyaránt. Itthon mind magasabb pozícióba került az Országos Béketanács⁴⁴ belül, és határon túli kirendeltségeiben is képviselte annak törekvéseit. 1969. február 25-én ülésezett az Opus Pacis és az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának intéző bizottságainak értekezlete, témája a következő féléves munkaterv volt. Brezanóczy Pál, mint frissen felszentelt érsek imával nyitotta meg az eseményt. Ezek után Dr. Ijjas József a betegsége miatt lemondott Hamvas Endre helyébe lépett új katolikus békeszervi elnök beköszönő beszédére került sor. Számunkra Mag Béla apát az Opus Pacis ügyvezető igazgatójának napirendi ponton kívüli felszólalása lehet érdekes. Az apát úr külön sorokat szánt Brezanóczy

⁴³ Katolikus Szemle. 1972/1. 74.

⁴⁴ 1957. május 24-én az Országos Béketanács és a püspöki kar, nyilván való állami nyomásra megalapította az Országos Béketanács Katolikus Bizottságát (latinul Opus Pacist).

méltatására, ezzel megköszönve eddigi útmutatását, s az elnöki tiszttal időnkénti betöltését. Valószínűleg az utóbbira a Hamvas Endre súlyos betegsége miatt kerülhetett sor, hiszen már képtelen volt ellátni pozícióját.⁴⁵ Az 1969-es év másik fontos békemozgalmi eseménye a parlamentben megtartott jubiláris békeünnepség prezentálta a mozgalom már 20 éve tartó hazai sikerét. Pont két évtizede ült össze az I. magyar békekongresszus, így június 17-én a Parlament Vadász-termében került értékelésre a két évtizedes munka gyümölcse. Az egri érsek is szóhoz jutott, s beszédét teljes terjedelmében közzé is tette a katolikus sajtó. Brezanóczy személyével kapcsolatban amúgy is elmondható, hogy előszeretettel szerepeltették a sajtó hasábjain, hiszen művelt és olvasott ember lévén sajátos stílusa egyedülállóvá tette írásait és beszédeit, másrésztől szokása volt, hogy megnyilvánulásaiban szinte kivétel nélkül derűsen nyilatkozott az állami egyházpolitikáról, vallásszabadságról vagy éppen Magyarország belpolitikai helyzetéről.⁴⁶ Az utóbbiak tükrében talán könnyen meg tudjuk érteni, miért is tartották őt sokan a kormány szócsövének. Erre enged következtetni az érsek visszatekintése arra a 20 évre, ami bizonyos értelemben egy sikertörténet a hazai békemozgalom számára. Romániában ugyanis sosem sikerült megalakítani a békemozgalmat, Csehszlovákiában kimondták a feloszlását, Lengyelországban ugyan létezett ezekben az időkben is, de az állam beleszólása a hitéletbe jóval kisebb volt, mint Magyarországon.⁴⁷ Itthon az 1956-os forradalom ugyan törést okozott működésében, de 1957-től újra kezdték szervezését, és egészen a rendszerváltásig életben is volt a békepapi mozgalom intézménye.⁴⁸ Brezanóczy magasztos gondolatokkal illette a húsz éves békemenetelést mely szavaival élve „nagykorúsító békeutat” járt be. „A béke azonos az emberiség fejlődésével és haladásával”-mondta Brezanóczy.⁴⁹ Az egyetemes békéért tett lépések demonstrálása gyanánt az érsek 4 pontba szedte a közelmúlt és a jövő legfontosabb eseményeit, s feladatait. Elsőként - hazai hírről lévén szó - a Varsói szerződés Magyarországon megfogalmazott és Európa országaihoz szóló békefelhívásáról hallhatott a publikum. Másodjára a Szovjetunió által Zagorszk városában megszervezésre kerülő összegyűlési békekonferencia került terítékre.⁵⁰ A vietnámi háború enyhülése is a béke egyetemessé válásának előjele, ezért került bele Brezanóczy beszédébe, mintegy negyedik pontként. Utoljára a magyar nép történelme során kialakult

⁴⁵ Katolikus Szó. 1969. (XIII. évf.) 5. szám 1.

⁴⁶ Az 1971. március 3-án lezajlott évadnyitó katolikus békemozgalmi együttes ülés referátumai közül is Mag Béla előadása mellett, példának okáért Brezanóczy Pál válaszferrátumát közzéték le a lapok. Bővebben: Katolikus Szó. 1971. (XV. évf.) 6. szám 1.

⁴⁷ *Szántó*. A kommunizmusnak sem sikerült. i.m. 71.

⁴⁸ Mindszenty 1956-os szabadulása után utasítást adott 30 országos és helyi szinten vezető pozícióba került békepapi eltávolítására. Az állampárt csak 1957-re tudja normalizálni a helyzetet.

⁴⁹ Katolikus Szó. 1969. (XIII. évf.) 13. szám 1.

⁵⁰ A kiutazott magyar delegációnak Brezanóczy Pál is tagja volt.

harcias jellemvonásairól emlékezett meg, s jelezte, hogy népünk e habitusát már haladó szellemben a béke terjesztésére hasznosítja.⁵¹

1970-re is jutott a magyarországi békemozgalom szempontjából fontos jubileumokból, még hozzá három is: Magyarország felszabadulásának 25 éves évfordulója és a papi békemozgalom 20. jubileumi esztendeje is 1970-re esett, ezen kívül a Szent István millennium is ez év augusztusában kezdődött és 1971. augusztusában végződött.

Először hazánk felszabadulásának negyedszázados évfordulóját ünnepelte az ország. Az ünneplők sorából nem hiányozhatott a katolikus egyház sem, így tolmácsolva egyetértésüket a fasizmus ellen való fellépéssel, s örömeiket a 25 éve tartó szabad, fasiszta igától mentes létünkkel kapcsolatban. A papi békemozgalom aktív szervezkedésbe kezdett, főleg megyei szinten mentek végbe nagyszabású programok. Az Egri Főegyházmegyében természetesen Brezanóczy Pál érsek emlékezett meg az akkor negyed évszázada történeteiről. *„A fasizmus győzelme nemzeti létünk végét jelentette volna. Hálások legyünk azoknak, akik megszabadítottak bennünket. Hálások vagyunk azoknak, akik megvetették új életünk alapjait. Kevesen láttak világosan, de legyen hála azoknak, akik megértették, hogy nekünk is van jövőnk.”*⁵² A részlet az érsek beszédéből származik, amely első olvasatra a szokásos és kötelező sablonokat hordozza az 1945-ös eseményekkel kapcsolatban. Viszont nem szabad elfelejtenünk, hogy Brezanóczy Pál 1941-től Kassán, Madarász István megyéspüspök mellett előbb titkári, majd irodaigazgatói tisztséget látott el. Ezekben az időkben maga is személyesen tapasztalhatta a deportálásokat és a nyilas terrort. Kassán ekkoriban a katolikus egyház erőteljesen kritizálta a helyi zsidósággal szemben gyakorolt agressziót. A letartóztatások azonban elérték a klérus tagjait is, így például 1944 novemberében Harčar Anton teológiatanárt szlovák származása miatt fogták el. Az ekkor püspöki titkári rangban szolgálatot teljesítő Brezanóczy Pál és felettese Madarász érsek segítségével sem volt elegendő Harčar kiszabadítására.⁵³ Ilyen élményekkel a háta mögött hihető feltételezés, hogy az egri érsek nem tudott közömbös maradni a fasizmussal szemben. A beszédéből kiragadott szövegrészlet az előzőek mellett arra enged következtetni, hogy Brezanóczy nyilvánvaló elvárásoknak is meg akart felelni a hatalom felé, ezt főként a felszabadítók felé gyakorolt gesztusok bizonyítják. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága a kormány és a Hazafias Népfrent Országos Tanácsa a Vígszínházban ünnepelte a fasizmus felett aratott győzelem 25. évfordulóját. Több prominens személyt is

⁵¹ Katolikus Szó. i.m. 1.

⁵² Új Ember. 1970./ 1236. szám 2.

⁵³ Bővebben: *Hetényi Varga Károly*: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékban. III. Abaliget 1996. 186-187.

vendégül láttak a központi ünnepségen, így például Fehér Lajost az MSZMP Politikai Bizottságának tagját, a kormány elnökhelyettesét, vagy szintén a párt politikai bizottságának tagjaként és a SZOT főtitkáráként, Gáspár Sándort. A hatvanas években már szokássá vált, hogy a jelentősebb állami rendezvényekre meghívást kaptak a nagyobb egyházak képviselői is. Katolikus részről érthető módon Ijjas József kalocsai érsek és a békemozgalom vezető alakja, Brezanóczy Pál egri érsek, a püspökkari konferencia titkára s ekkorra már az Országos Béketanács elnökségi tagja, Várkonyi Imre prépost az Actio Catholica elnöke, mely ekkorra már erőteljes békepapi befolyás alá került, és Pénzes Balduin, az addigra már szintén átpolitizálódott Új Ember főszerkesztője vehettek részt az ünnepélyen.⁵⁴ A nevek és az egyházi pozíció mellé párosuló békemozgalmi, vagy államhoz közeli tisztségek láttán talán érthetővé válik miért is ezek a személyek képviselhették a katolikus egyházat.

Az 1958-ban megújult papi békemozgalom sajátos jellemvonásává vált, hogy az ÁEH aktuális elnöke egyre többször leiratban adott utasítást az egyházi vezetőknek. Előírták például, hogy újesztendő alkalmával forduljanak békefelhívással a hívek felé. A felhívás legyen rövid és ünnepélyes, azonban nagyon határozott hangú a papi békemozgalom és a Béke Világmozgalom célkitűzéseinek további támogatását illetően.⁵⁵ Az 1970-es év karácsonyán hasonló intelmeit közölte Brezanóczy a katolikus egyház híveivel az Új ember 1970. december 27-ei számának címlapján. Az üzenet középpontjában a karácsony lényegisége állt, tehát az ünnep családias jellege a békesség és az örömfakasztás. Brezanóczy ezt összekombinálta az egyetemes béke igényével, tolmácsolva U Thant ENSZ főtitkár kommentárját IV. Pál pápa távolkeleti útjához: „*a béke, a szeretetet, a türelmesség és az igazságosság*” kívánságait és reményeit. U Thant véleménye az egész emberiség véleménye-teszi hozzá az egri érsek. Az iménti sorok jól párosíthatók a Béke Világmozgalom egyes törekvéseivel, így például a vietnámi háború bojkottjával, ráadásul a karácsony ünnepe ismérvei miatt is ideális a globális béke szándékának terjesztésére.

A hazai békemozgalom Brezanóczy Pálban az 1971-es évben is aktív támogatóra lelhetett, a sajtó hasábjain az olvasóközönség számára is állandóan visszatérő szegmenssé vált az érsek neve. A katolikus papi békemozgalom vezető testületeinek március 3-i évadnyitó ülésén az egri érsek referátumában a tettekkel való példamutatásra hívja fel a hívek figyelmét. Az európai béke és biztonság ügyét sürgetvén javasolta a Rómában tanácskozó európai püspöki karok képviselőinek, hogy iktassák bele az említett témát megbeszélésük tárgysorozatába. Ezzel próbálva eleget tenni a Béke Világmozgalom aktuális törekvéseinek. A

⁵⁴Új Ember. 1970./1242. szám 3.

⁵⁵Köpeczi: Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége. i. m. 81.

másik, a béke frontján szinte állandóan napirendi pontot képező kérdés a vietnámi és az indokínai háború problémája volt. Brezanóczy Pál pozitív példaként hozta fel a vietnámi katolikus egyházat, melynek saigoni érseke, Nguyen Van Binh nagy feltűnést keltett egyik szentbeszédével. „*Mi nem mondhatunk igent egy olyan társadalomhoz, ahol egy millió ember (ez a harcoló dél-vietnamiak száma!) áldozza fel magát kevés egynéhány előjogáért.*”-mondta a püspök.⁵⁶ Ezen kívül Brezanóczy tolmácsolta a vietnámi nép igényét, tehát az igazságos békét, mellyel megőrizhetik szabadságukat demonstrálva ezzel a békemozgalom nemzetköziségét, mely hatással van a Távol-Keletre is. Brezanóczy Pál láthatóan élénken érdeklődött a nemzetközi békemozgalom ügye iránt, ez leszűrhető beszédeiből, de talán még markánsabban szinte egymást érő külföldi útjaiból. Az Állami Egyházügyi Hivatal az érsek törekvéseit honorálva a Béke-világtanács 1971 májusában megrendezett közgyűlésére összeállított hivatalos delegáció 51 tagja között ott szerepelhetett Brezanóczy Pál neve is. Az 1971-es évről amúgy is elmondható, hogy sok külföldi utazást tartogatott Brezanóczy Pál számára, az esztendő őszi időszakáig nagy aktivitást mutatott. Az ősztől kezdődő passzivitás oka betegsége lehetett, melyről csak decemberben adtak hírt a lapok, amikor is gyógykezelése véget ért.

Az eddigiekben sorra vettem Brezanóczy Pál általam fontosabbnak tartott s a békemozgalom hazai színterén történt megnyilvánulásait. A dolgozatban már említésre került, hogy az érsek nagy utazó hírében állt. A magyar katolikus egyház és a békepapi mozgalom ügyén is sokat járt-kel a világban, érsekként az első nagy sajtóviasszhangot kapott útja 1969. április 26-án Ijjas József kalocsai érsekkel és Cserháti József pécsi megyéspüspökkel Rómába vezetett.

Az Országos Béketanács képviselőtében, de az egész világ békéjéért folytatott törekvések propagálása gyanánt 1969-ben Brezanóczy kíséretével a Szovjetunióba utazott. A Moszkva melletti Zagorszk városában július hónapban megrendezésre került a Szovjetunió összes vallásának békekonferenciája, ide háromtagú magyar katolikus delegáció érkezett, melynek tagja volt a csoportot vezető egri érseken kívül még Várkonyi Imre prépost és Saád Béla az Új ember szerkesztője.⁵⁷ Az egri érsek többek között az európai biztonsággal kapcsolatban emelt szót a konferencián. Július 4-én érkezett haza a delegáció, s a Ferihegyi repülőtéren adott riportjában Brezanóczy Pál megemlíti, hogy Európa többségében keresztény, ezért a kontinens biztonságát és békéjét e vallásnak kell biztosítania. Az érsek másnap már Svájcba utazott egy püspöki konferenciára, ahol szintén referálta a békegyűlés

⁵⁶ Katolikus Szó. 1971. (XV. évf.) 6. szám 1.

⁵⁷ Katolikus Szó. 1969. (XIII. évf.) 14. szám 1-2.

tanulságait.⁵⁸ A Rómában megjelenő Katolikus Szemle is megemlékezett a Moszkva melletti békekongresszusról, idézve Brezanóczy ezzel kapcsolatos szavait. „*Ha aztán szünetekben sikerült ortodox papokkal vagy püspökökkel beszélgetnem, azonnal közeledett valaki aki társulni akart beszélgetésünkhöz: így sosem tudtam őszinte eszmecserét folytatni velük.*”⁵⁹ Az érsek visszaemlékezéséből jól kiviláglik, hogy a békegyűlések az állam érdekeit szolgálták ugyan, de fórumot is képeztek, főleg a tanácskozások szüneteiben a különböző nemzetiségű papok őszinte eszmecseréihez. Másrésről az állambiztonság emberei is tisztában lehetett ezzel a ténnyel, s a papok között mindig volt pár hálózati ember, aki feljegyzéseket készített a szünetekben folyó beszélgetésből. Ez utóbbira utalhat a visszaemlékezés második fele.

1970 és 1971 sem telhetett el külföldi látogatások nélkül Brezanóczy Pál számára. 1970 decemberében Stockholmban nyitották meg a béke-világkonferenciát, ezzel kapcsolatban az egri érsek riportot adott a Népújságnak.⁶⁰ 1971-ben újfent járt Rómában, novemberben pedig New York-ba utazott a Békevilágtanács küldöttségében.

Egyházi karrierje mellett békepapi pályája is szépen épült az évek folyamán, már 1969-ben, tehát első érseki évében bevásárlották Brezanóczyt az Országos Béketanács elnökségének tagjai közé. Kinevezésének ürügyén készült vele riport a Népújságban, mely igen sablonosra sikerült, elsősorban a hazai s nemzetközi békemozgalom akkori állásáról és feladatairól kérdezték az érseket. Elsősorban politikai jellegű vagy éppen a legutóbbi békegyűléssel kapcsolatos témák vetődtek föl, de hírt kaphattak az olvasók Brezanóczy közelmúltban és főleg a békemozgalom ügyén megejtett utazásaival kapcsolatban is. A cikk végén megerősítve az Állami Egyházügyi Hivatal és a párt álláspontját, Brezanóczy Pál is a hatalom és egyház közti jó viszony még erőteljesebb elmélyítését látja fontos célkitűzésnek a jövőre nézve.⁶¹ Állami kitüntetésben már 50. születésnapja alkalmából is részesülhetett az akkor még káptalani helynök Brezanóczy, 1972-ben ismét ez a megtiszteltetés érte. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének II. fokozata kitüntetését adományozta az egri érsek számára. Az 1972. január 11-i Központi Bizottsági ülésen születik meg a döntés Brezanóczy kitüntetéséről, az Agitációs és Propaganda Bizottság javaslatára. Indoklásul a következőt hozta a KB ülése: a magyar állam és a katolikus egyház között kialakult jó viszony érdekében, valamint a békemozgalomban és a nemzetközi politikai életben kifejtett eredményes munkája elismeréséül, 60. születésnapja alkalmából a Magyar

⁵⁸ Új ember. 1969. (XXV. évf.) 1201. szám 1.

⁵⁹ Katolikus Szemle. 1972/1 74. 75.

⁶⁰ Bővebben: Népújság. 1970. (XXI. évf.) 286. szám 3.

⁶¹ Népújság. 1969. (XX. évf.) 235. szám 3.

Népköztársaság Zászlórendjének II. fokozatával tüntessék ki.⁶² Brezanóczy már ekkora előrehaladott tüdőrákban szenvedett, s így nem tudott elutazni Budapestre, ennél fogva az állam megbízottai látogatták meg, élükön Miklós Imrével. Három-négy éves kezelés állt már ekkor Brezanóczy Pál háta mögött, melyről nem volt szabad beszélni, s szinte államtitok volt az is, hogy végül tüdőrákot kapott, ami 3 hónap alatt elvitte.⁶³ Való igaz, hogy kezeléssel telt évei alatt is igen szerényen nyilatkozott a sajtó az érsek betegségéről, de még február 11-én bekövetkezett, pont érseki székfoglalójával egy napra esett halálával kapcsolatban is mindössze hosszadalmas és komoly betegeskedésről cikkeztek a lapok.⁶⁴

⁶² MOL M-KS 288. f. 5/572. ő. e. (1972.01.11.) 5R/141
http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=2565&MT=1
(Letöltve: 2012. 11. 23.)

⁶³ Katolikus Szemle. 1972/1 74. 72.

⁶⁴ Új Ember. 1972. (XXVII. évf.) 1326. szám 2.

Összegzés

Brezanóczy Pál mozgalmasnak mondható életpályája és ezzel párhuzamosan gyorsan épülő karrierje jó bizonyítékként szolgálhat az állammal való szoros kapcsolatára. 1946-ban, már negyven éves korában átvehette a kassai egyházmegye magyarországi részeinek kormányzását, s ez még csak a kezdet volt. Az 50-es években már más helyszínen, Egerben pályafutása továbbra is akadálymentesen haladhatott. 1956-ban Czapik Gyula egri érsek halála után, Brezanóczy káptalani helynökké léphetett elő, majd 1959-ben XXIII. János pápa apostoli kormányzóvá nevezte ki. 1964-ben, közel a Magyar Katolikus Egyházban betöltött pozíciójának csúcsához egri püspökké avatták, majd 1969-ben egri érsek lett. Mindeközben a pártállam az Állami Egyházügyi Hivatal 1951-es megalapításával, adminisztratív módszerekkel próbálta térdre kényszeríteni és befolyása alá vonni a magyar egyházakat. Sok egyházi személy, köztük Brezanóczy Pál is az állam erőterébe került. Már az 50-es évektől kezdve aktív résztvevője volt a hazai békepapi mozgalomnak és 1958-ban, úgymond hazafias alapon a III/III-as ügynökség tagja lett, s Kékes Pál fedőnéven jelentéseket tett az ügyosztály számára. Hűségéért először 1963-ban, 50. születésnapján részesülhetett állami kitüntetésben.

Brezanóczy a 60-as években nem csak a katolikus egyházon belül jutott egyre magasabb pozícióba, hanem a békemozgalom magyarországi és külföldi színterén is ismerté vált a neve. 1969-re bevásztották az Országos Béketanács elnökségének tagjai közé. Már érseki évei előtt is számos határon túli út köthető Brezanóczy Pál nevéhez, talán az egyik legfontosabb és legismertebb ezek közül a II. Vatikáni Zsinaton való részvétel, melyhez ügynöki pályája is köthető. Érseki évei alatt is több ízben járt külföldön, de ekkor már csak egyházi ügyekben és ezek mellett nemzetközi békekonferenciákon. Példának okáért 1969-ben Zagorszkban a Szovjetunió összes vallásának békekonferenciáján, vagy 1970-ben a Stockholmban megrendezésre került béke-világkonferencián is szerepelhetett, de fontos kiemelni az 1971-es New Yorkban lezajlott Békevilágtanácsot, melyen többek között Brezanóczy is képviselte a magyarországi mozgalmat.

Brezanóczy Pál magas egyházi és békemozgalmi pozíciói, s a seregnyi külföldi utazás árulkodik arról, hogy az állam számára megbízható személyiségről lehetett szó. Gyakran szerepelt a sajtó hasábjain, főleg nyilatkozatai kaptak nagyobb sajtóvisszhangot. Ennek oka az lehetett, hogy mindig derűs képet sugárzott az állam és a katolikus egyház viszonyáról és Magyarország belpolitikai helyzetéről. Ezek mellett sosem tett botrányos kijelentéseket, sem itthon, sem külföldön. Ügynöki tevékenységét viszonylag röviden tárgyaltam, főleg a téma

kutatottsága miatt. A témával foglalkozó bekezdések szintén azt bizonyítják, hogy Brezanóczy Pál a megbízható egyházi személyek táborát bővítette. Másrészről azonban a II. Vatikáni Zsinat első ülészeit Brezanóczy viszonylag nagy aktivitást mutatott ám a III. ülészeit, konkrét feladatai és magasabb beosztása ellenére sem mutatott nagy aktivitást, sőt a helynököt kifejezetten megbízhatatlannak jellemzik a személyével kapcsolatos jelentések. Az előzőeket figyelembe véve, véleményem szerint érseki éve alatt főleg közéleti tevékenysége és a békepapi mozgalomban való aktív részvétele lehetett az a két tényező, amit az állam részéről Brezanóczy Pál javára írtak. Az érsek 60. születésnapján, honorálva eddigi lojalitását, másodjára is megkapta a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének II. fokozatát.

A Vatikán számára is elfogadott személynek kellett lennie a leendő érseknek. A Szentszék tudott Brezanóczy Pál és az állam közti jó viszonyról, ezen kívül – főleg Casarolitól - Brezanóczy személyéből fakadó karrierizmusáról és törtetéséről is informálódtak.⁶⁵ Tendencia volt a korszakban, hogy magas egyházi pozíciókba csak a magyar vezetés részéről is elfogadott személyek kerülhettek, s ha véleménykülönbség is volt a két fél, tehát a Vatikán és a Magyar Népköztársaság között, akkor szinte kivétel nélkül mindig a magyar fél javára dőlt el a vita. Pozitív jellemvonás lehetett azonban a Vatikán részéről ebben az esetben Brezanóczy tapasztaltsága és kiváló szervezőkészsége, ezen kívül az a tény, hogy jó kapcsolatait az egyházmegye javára is fordíthatta. Erre ékes bizonyíték az egri kispapok védelmében tett lépései mellett az, hogy egri kormányzósága 15 éve alatt 27 új templom és 40 plébánia épülhetett fel.

Utoljára Brezanóczy Pál személyével kapcsolatos, s a közelmúltban napvilágot látott munkákban megfogalmazódott véleményekre szeretnék még egyszer reflektálni. Az álláspontoknak az általam vizsgált munkákban két pólusa van. Kiszely Gábor és Adriányi Gábor nevéhez köthető az egyik szemléletmód, mely azon a véleményen van, hogy a Brezanóczyhoz hasonló, az állammal szoros kapcsolatban lévő, sokszor ügynöki tevékenységet is ellátó egyházi személyeket el kell ítélni. A másik, véleményem szerint óvatosabb megközelítés, melyet Tomka Ferenc képvisel, s lényege az, hogy az ilyen személyek esetében érdemes több rétegű vizsgálatot folytatni. Az ő elméletéhez köthető a dolgozatban már kifejtett hintapolitika, mely véleményem szerint bizonyos mértékben Brezanóczy alakjához is köthető. Elég csak az egri kispapok esetére, a II. Vatikáni Zsinat végén nevéhez köthető elégtelen ügynöki munkára, vagy az Egri Egyházmegyében

⁶⁵ A II. Vatikáni Zsinat alatt egyes papok kiemelt helyet kaptak, lehet, hogy így tesztelték őket a zsinat éve alatt. Casaroli egy ebéd alkalmával hamar fényt derített Brezanóczy gyarlóságára, amikor is előkelő hellyel kínálta őt VI. Pál pápa koronázására, Brezanóczy Pál pedig elfogadta az ajánlatot. Bővebben: *Szabó Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években.* Bp. 2006. 35-37.

végbement pozitív jellegű változásokra gondolni. Emellett persze egyáltalán nem szabad szem elől téveszteni Brezanóczy Pál karrierizmusából is fakadó, s a katolikus egyház számára kártékonynak mondható tevékenységét sem, így a zsinat elején tapasztalható aktív ügynöki munkát, vagy a hasonlóan aktív békemozgalmi szerepvállalást.

Bibliográfia

- Adriányi Gábor: A Vatikán keleti politikája 1939-1978. A Mindszenty-ügy. Budapest, Kairosz Kiadó, 2004.
- Beke Margit: Madarász István kassai megyéspüspök (1884-1948). In: Magyar Sion. Új folyam (V/XLVII. évfolyam)
- Bertalan Péter: Ellenálló szeminaristák. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945-1989. Szerkesztette: Bánkuti Gábor és Gyarmati György. Budapest, L'Harmattan, 2010.
- Ezen a napon. Heves Megye jeles személyiségeinek naptára. Eger, 1997.
- Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában III. Abaliget, Új Ember, 1996.
- Kiszely Gábor: Állambiztonság 1956-1990. Budapest, Korona Kiadó, 2001.
- Köbel Szilvia: Oszd meg és uralkodj. A pártállam és az egyházak. Budapest, Rejtjel, 2005.
- Köpeczi Bócz Edit: Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége. Haszonélvezők és kárvallottak. Budapest, Akadémia Kiadó, 2004.
- Szabó Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Budapest, Magyar Menedék Könyvesház, 2006.
- Szabó Csaba: Magyarország és a Vatikán. In: Hatvanas évek Magyarországon. Szerkesztette: Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2004.
- Dr. Szántó Konrád: A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945-1990. Miskolc, Új Misszió Alapítvány, 1992.
- Tomka Ferenc: Halálra szántak. Mégis élünk! Egyházüldözés és az ügynökkérdés. Budapest, Szent István Társulat, 2005.

Felhasznált sajtóanyagok:

Katolikus Szemle: 1969/ 1. sz.

1972/1. sz.

Katolikus Szó: 1969/2. sz., 5. sz., 13. sz., 14. sz.

1971/6. sz.

1972/4. sz.

Népújság: 1963/20. sz., 52. sz.

1969/35. sz., 235.sz.

Szolgálat: 1972/ 3. sz.

Új Ember: 1969/3. sz., 1201. sz.

1970/1236. sz., 1242. sz.

1972/1326. sz.

Magyar Országos Levéltár – MOL:

MOL M-KS 288. f. 5/572. ő. e. (1972.01.11.) 5R/141, Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság
1972. január 11-én megtartott üléséről

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=2565&MT=1